

HAMBURG KAPCSÁN A MAGYAR FELNŐTTOKTATÁS HELYZETÉRŐL*

Amikor Benedek András, Csoma Gyula, Harangi László és Maróti Andor társaságában hozzákezdünk a magyar nemzeti jelentés elkészítéséhez, azonnal szembe találtuk magunkat egy sor problémával. Az első gondunk az volt, hogy mire megkaptuk a kitöltésre váró kérdőívet, már lejárt a hivatalos beadási határidő. Ezért el kellett vernünk azt az elképzelésünket, hogy az egyes kérdéscsoportok mentén majd széleskörű szakmai konzultációkat szervezünk, s ezek során kérünk fel szakértőket a fejezetek megírására. A második problémánk az volt, hogy a kérdőív sem indukálta a nagy csapat szervezését. Hiszen a kérdések döntő többsége ún. zárt kérdés volt, amelynél 1-től 10-ig, vagy 14-ig kellett számmal rangsorolnunk pl., hogy mi volt a legfontosabb, mely csoportok kaptak prioritást, mely tevékenységek a leggyakoribbak stb. A nyitott kérdések között is előfordult olyan, amely a magyar közvélemény számára még nem igazán jelentkezik azonnal problémaként, pl. az UNESCO ajánlásai a nők helyzetének megváltoztatására, amelyet a pekingi konferencián dolgoztak ki. E problémák csúcsa azonban az volt, hogy mennyire érdekli a világot a magyar felnőttoktatás tényleges helyzete az összes problémájával együtt. És itt megoszlanak a vélemények. Maróti Andor pesszimista, Harangi László optimista, Benedek András pedig realiztikus álláspontot képviselt, és e három irányzathoz kellett Csoma Gyulának és nekem egy viszonylag kiegyensúlyozott jelentést készíteni. E munka a Pedagógiai Társaság Felnőttoktatási Szakosztályának – melynek egyik ülésén megvitatták a jelentést – értékelése szerint sikerült. A jelentés lényegében megkísérli összefoglalni mindazokat a változásokat, fejlődési trendeket, amelyek az elmúlt 12 év (1985 óta) magyar felnőttoktatását jellemezték.

A felnőttoktatás egészére jellemző, hogy mind tartalmában, mind célrendszerében és társadalmi irányultságában sokkal pragmatikusabbá vált, mint azelőtt volt. Arányaiban és súlyában az általános oktatás, a személyiségformálás humanisztikus értékei kisebb helyet foglalnak el a felnőttoktatás egészében, mint korábban, és sokkal inkább az egyén, a közösség, az egész társadalom egzisztenciális, lukratív (jövedelmező, hasznot hajtó) érdekeinek van alávetve. Míg korábban az általános műveltséget fejlesztő képzés és ezen belül a tudományos ismeretek terjesztése informális keretek között igen elterjedt volt, ez mára minimálisra zsugorodott. Nemcsak a munkahelyeken szervezett

kulturális programok megszűnése miatt, de azért is, mert ennek a szükségessége a szakmai tanfolyamok kínálata mellett elhalványult. A művelődési házakban megmaradtak a gyakorlati készséget fejlesztő közhasznú tanfolyamok (mint például a szabás-varrás, gépkocsivezetés).

A felnőttoktatás valamennyi területe, beleértve a non-formális aktivitásokat is, közelebb került a munka világához, s mind hatókörét, mind a ráfordításokat tekintve, nagyobb helyet foglal el benne az emberi erőforrás fejlesztése, mint 1985 előtt. A 90-es évektől kezdődően Magyarországon – az iskolarendszerű felnőttoktatást is ideszámítva – évente közel háromszázezer fő vesz részt a különféle típusú munka-erőpiaci képzésben, ami a potenciális munkaerőnek mintegy 6,6 %-a.

Új jelenség a magyar felsőoktatásban a munkanélküliek átképzése, illetve a pályakezdő fiatalok munkaerőpiaci kiképzése. Magyarországon a regisztrált munkanélküliek aránya a keresőképes lakosság 11-12%-át alkotja. Ezért viszonylag rövid időn belül meg kellett ismerni, át kellett venni és alkalmazni kellett a munkanélküliek oktatásának, nevelésének legfejlettebb elméletét és gyakorlatát (úgy mint felzárkóztatás, átképzés, önbizalom erősítés), és ezzel egyidőben ki kellett alakítani a problémakezelés viszonylag leghatékonyabb finanszírozási és igazgatási rendszerét. A probléma súlyát felismerve az állami irányítás és felügyelet is ezen a területen erősödött meg, míg a felnőttoktatás más területein inkább gyengült. A munkaerő-fejlesztéshez kapcsolódó képzés állami felügyelete a Munkaügyi Minisztériumnál alakult ki.

A magyar gazdaság átalakítása piacgazdasággá, valamint az ezzel kapcsolatos gazdasági-szerkezeti változások már a 80-as években, majd még inkább a rendszerváltást követően, felvetették a szakképzés megújításának gondolatát. 1992-ben készült egy olyan, a felnőttképzést is tartalmazó szakképzési koncepció, amely 1992-95 között a rövid távú kormányzati feladatokat a jogi szabályozás, intézményi átalakítás és az európai integráció szemszögéből rendszerezte. Ez a szakképzés koordinációjáért felelős Munkaügyi Minisztérium által kidolgozott terv realizálódott: 1993-ban elfogadták a Maastrichti- egyezmény szellemében kidolgozott – a felnőttek munkaerőpiaci képzését is szabályozó – önálló szakképzési törvényt, amely a piacgazdasági átmenet sa-

* Az előadás elhangzott 1997. május 27-én A magyar felnőttoktatás helyzete című országos konferencián.

játosságainak megfelelően szabályozza az állam és a gazdaság feladatait a szakképzésben. 1994-től hatályosult az Országos Képzési Jegyzék, amely az állam által elismert szakképesítéseket tartalmazza, s ezzel a nemzetközi ekvivalencia-elemzések alapját teremti meg. Jelentős jogszabványokat kaptak a szociális partnerek a szakképzés-politika formálásában az Országos Képzési Tanács keretei között. Új kimeneti szabályozás került bevezetésre a szakmai-képesítő vizsgáknál, ami a gazdaság szereplőinek részvételét, a szakképzés piaci igényekhez való illeszkedését célozta. A szakképzés távlati fejlesztési programja – amelyet a kormány 1996 januárjában fogadott el – a stratégiai célok között szól a szakképzettséget szerzők arányának növeléséről. Eszerint saját képességei alapján mindenkinek legyen lehetősége olyan képzést szerezni, amellyel a munkaerőpiaci esélyei megteremtődnek. További kiemelt cél a szakmai tudás nemzetközi versenyképességének megteremtése és megtartása. Ezt a folyamatos tartalmi megújulás, a modernizáció, illetve a gazdaság igényeinek nyomán követésével és előrejelzésével lehet elérni.

Az előbbiekkal összefüggésben új jelenség, hogy a rendszerváltás óta, azaz 1990-től, a magyarországi felnőttoktatásban is megjelent a piacra orientált felnőttoktatási szolgáltatási rendszer, – az állami-, önkormányzati és non-profit ellátófunkciók mellett. A becslések szerint ma Magyarországon mintegy háromezer (!) felnőttoktatással, felnőttszakképzéssel foglalkozó vállalkozás létezik, amelyet a Felnőttképzési Vállalkozások Szövetsége fog össze. Az oktatási vállalkozási szféra jelentősége az, hogy gyorsan, dinamikusan tudnak alkalmazkodni a hirtelen megjelenő igényekhez, szükségletekhez, együtt tudnak működni az állami képzési központokkal. Ugyanakkor a mennyiségi eredményekkel nem minden esetben jár együtt a minőségi növekedés, az oktatás és képzés megkívánt andragógiai színvonala.

Az egyik legjelentősebb változás volt az 1985-ben megrendezett IV. Párizsi Felnőttoktatási Világkonferencia óta a magyar felnőttoktatásban az, hogy 1991 óta, a Világbank hiteltámogatásával, kiépült az országban a regionális munkaerőfejlesztő és -képző központok intézményhálózata. A nyolc nagy volumenű, korszerűen felszerelt, szakképzett személyzettel rendelkező intézmény az egész országra kiterjedően magas színvonalon a munkaerőpiaci képzést, a munkanélküliek át-, és ki-képzését biztosítja. A központok épületen belüli képzési kapacitása 10 ezer fő évente. Tanfolyamtípusaik: az első szakképzettséget adó, új szakmára átképző, a meglévő szaktudást korszerűsítő, azt számítástechnikával és idegen nyelvvél kiegészítő, a munkát kereső fiataloknak pályaaorientáló és az alacsonyabb képzettségűeket felzárkóztató képzés.

Az utóbbi tíz-tizenkét évben nagymértékben megnövekedett a jogérvényes bizonyítványt adó felnőttiskolák ifjú-felnőtt hallgatóinak aránya. Míg ugyanis korábban a különböző korú felnőttcsoportok arányosan voltak képviselve a tanulói összetételében, addig napjainkban a felnőtt-középiskolák tanulójának mintegy 66 %-a 25 éves korú vagy annál fiatalabb tanuló. Ez arra enged következtetni, hogy az iskolarendszerű felnőttoktatás funkciója az utóbbi évtizedben anynyiban változott meg Magyarországon, hogy nem csak a "második lehetőség" képzési formája, hanem sokkal inkább valamiféle megszakítatlan „alternatív” képzés, azaz a „rendeskorúak” iskoláinak szellemével, oktatási módszereivel elégedetlen tanulók, alig később szívesebben folytatják tanulmányaikat a fiatal-felnőttek életkori sajátosságaihoz jobban alkalmazkodó felnőttek középiskoláiban. Mindez megfontolandóvá teszi egy külön erre a célra létrehozott „fiatal-felnőttek iskolája” iskolatípus létrehozását, ahogy lényegében a módszereket tekintve ez már a gyakorlatban létezik. Ezekben az iskolákban – az eltérő oktatási módszerek és az eltérő időbeosztás ellenére – a „rendeskorúak” iskoláinak követelményeire igazodva biztosítani kell a kiadott bizonyítványok egyenértékűségét. Csak így őrizhető meg ezen iskolák piaci értéke, hiszen az iskolafenntartó helyi önkormányzatok a fenntartási költségek növekedése miatt ezen feladatokat igyekeznek kiszorítani a piaci szektorba vagy átadni a regionális önkormányzatoknak. Éppen ezért az iskolák létérdeke, hogy oktatási színvonaluk és azok tartalma, továbbá a kiadott diplomáik megőrizzék, sőt növeljék piaci értéküket, az életben való használhatóságukat. Ugyanakkor a felnőttek iskolái jelentős megújulási folyamat kezdetén állnak, hiszen az általuk közvetített műveltségtartalmakat hozzá kell igazítaniuk az időközben elfogadott Nemzeti Alaptanterv műveltségi struktúrájához.

Úgyszólván teljesen megszűnt a munkahelyi felnőttoktatás és képzés az üzemekben, gyárakban, vállalatoknál és a munkahely majdnem kizárólagosan termelőhellyé vált. Ez olyannyira jellemző, hogy az üzemek, gyárak, vállalatok a tanoncképzés céljait szolgáló tanműhelyeket is kénytelenek voltak felszámolni, takarékosági okok miatt. A „szocialista” rendszerben a kisebb létszámmal dolgozó munkahelyeket kivéve szinte minden vállalatnál volt oktatási osztály vagy csoport, amely rendszeresen szervezett tanfolyamokat. A 70-es évek elejétől kormányrendelet kötelezte az állami vállalatokat dolgozóik rendszeres továbbképzésére. A növekvő szükséglet nyomán valamennyi minisztérium létrehozta továbbképző központját, ahol magasabb szintű tanfolyamokat szerveztek, elsősorban a gazdasági vezetők számára.

A 90-es években a vállalati tanfolyamok száma lecsökkent (már inkább csak a nagyobb vállalatok tud-

tak fenntartani oktatási osztályt vagy csoportot, a munkahelyek többségében e feladatkört összevonták a személyzeti és munkaügyi feladatokkal). A továbbképzés is mindinkább a dolgozók magánügye lett. Ez azonban egyáltalán nem jelentette a szaktanfolyamok számának csökkenését, sőt ez a terület lett a felnőttoktatás leginkább preferált része, ágazata. A privatizálás következtében ugyanis megkezdődött a vállalkozók képzése és erősen kiszélesedett a gazdasági vezetőké, menedzsereké is. E célra új intézmények jöttek létre, és ezek amerikai vagy nyugat-európai tananyagok felhasználásával kezdték meg munkájukat.

Megszűntek a munkahelyeken az általános műveltséget nyújtó szakszervezeti képzési programok is (pl. munkásakadémiák, előadássorozatok). A munkásszolgáltatók felszámolásával megszűnt az ott folyó kulturális, felnőttoktatási ellátás is.

Számos egyetemen főiskolán és a középfokú iskolarendszerű felnőttoktatásban, képzésben korlátozott volumenű távoktatási rendszer vette kezdetét a felnőttoktatás hatókörének bővítése, a felnőtt tanulók élet- és munkaviszonyaihoz jobban alkalmazkodó oktatás biztosítása céljából. Az elmúlt néhány év tapasztalatai rendkívül biztatóak, különösen az agrármérnök, az üzletemberképzés, valamint a komputertanulmányok és a nyelvoktatás területén, ahol az oktatás elsődlegesen oktatócsomagokra és konzultációs központokra épül. A 90-es években megalakult az első önálló távoktatási főiskola (Gábor Dénes Informatikai és Számítástechnikai Főiskola). A sokirányú kezdeményezés szakmai felügyeletét és a regionális központok koordinálását a Nemzeti Távoktatási Tanács látja el.

A demokratikus társadalmi rend megerősítése és az Európai Unióhoz való csatlakozás követelményeként napjaink magyar felnőttoktatásának egy új trendje az állampolgárok mentalitásának megváltoztatására irányuló felnőttoktatási aktivitások megjelenése, előretérése. Ezt a feladatot elsősorban az 1991-ben alapított Századvég politikai iskola látja el, mint non-profit szervezet. Célja, hogy nyitott egyetemi programok és posztgraduális keretek között politikai szakembereket képezzen politikai pártok, érdekképviseleti és kisebbségi szervezetek, civilmozgalmak és önkormányzatok számára.

Jelentős új fejleménye volt a magyar felnőttoktatás elmúlt tíz évének a két világháború közötti gazdag hagyományokkal rendelkező, majd a szocialista rendszer által megszüntetett népfőiskolai mozgalom újjáéledése az 1980-as évektől kezdődően. Célja az új, a piacgazdaságra épülő, demokratikus magyar társadalom kialakítása és megerősítése az Európai Unióhoz való csatlakozás jegyében (úgy mint állampolgári nevelés, munkaerő-fejlesztés, farmerképzés, nyelvoktatás, kör-

nyezetvédelmi nevelés, önkormányzati tisztviselők képzése stb.). A magyar népfőiskolai mozgalom az államtól, pártoktól független állampolgári aktivitások felnőttoktatási rendszere, amelynek egyesületei, alapítványai esti, egész napos, hétvégi és hosszabb-rövidebb ideig tartó bentlakásos tanfolyamokat szerveznek, amellyel, hogy már három, saját épülettel rendelkező népfőiskolai intézmény is létezik. Szellemiségükben – az ország demokratikus átalakulásának megfelelően – a konzervatív és a progresszív tendenciák is megtalálhatóak. A mozgalmat az 1988-ban alakult Magyar Népfőiskolai Társaság fogja össze. Hálózatához tíz regionális központ és több mint 130 tagszervezet tartozik; esti, hétvégi és bentlakásos tanfolyamain több mint tízezren vesznek részt. Szaklapja jelenik meg negyedévenként.

A korábbi meglehetősen monolitikus – bár a nyolcvanas évek elejétől kezdődően egyre inkább oldódó – állami, önkormányzati felnőttoktatási ellátórendszerrel eltérően, a nyolcvanas évek közepétől a magyarországi felnőttoktatás, közművelődés is többszektörűvé vált. Különösen felerősödött ez a tendencia 1989-90 óta, amikor megjelent a Parlament által elfogadott Egyesülési Törvény, amely a törvény erejével deklarálta és garantálta a non-profit szervezetek alapítását és létét a felnőtt- és folyamatos oktatásban is. Jelenleg Magyarországon mintegy harmincezer (!) egyesület, társaság, alapítvány és egyéb más öntevékeny szervezet működik, amely már e kezdeti időszakban is nagymértékben gazdagítja a felnőttoktatási, kulturális szolgáltatásokat, és igyekszik pótolni az állami és a helyi önkormányzati intézmények hiányosságait. Ugyanakkor a non-profit szektor szerepét a felnőttoktatásban is nehezíti, hogy még nem fejlődött ki egy olyan tőkeerős polgári réteg az országban, amely a civil szervezeteket hatékonyan tudná működtetni. Mind nagyobb szerepet töltenek be a felnőttoktatásban, elsősorban annak non-formális szektorában az úgynevezett történelmi egyházak – különösen a római katolikus, református és evangélikus egyházak –, valamint azok kulturális és közművelődési egyesületei.

Az 1985. évi Felnőttoktatási Világkonferencia óta megváltozott a magyarországi felnőtt- és folyamatos oktatás törvénykezési környezete is. Elkészült a Közművelődési Törvény kodifikáció előtti végső szövegtervezete, mely a non-formális felnőttoktatásban részt vevők jogait, intézményrendszerét és finanszírozását fogja szabályozni. A tervezetet a Parlament Kulturális Bizottságának vitája után – minden bizonnyal – az Országgyűlés őszi ciklusa fogja jóváhagyni. A kodifikáció az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával, valamint a Gazdasági, Szociális, Kulturális Nemzetközi Egységokmány normáival összhangban történik és kompatibilis kíván lenni az Európai Unió erre vonatkozó jogforrásaival.

De facto a kulturális-szociális szférában Magyarországon a felnőttoktatás és a szocio-kulturális nevelés minden területét átfogó koherens felnőttoktatási törvény ugyan még nincs, de számos olyan szaktörvényt hagyott jóvá az Országgyűlés 1990 óta, amelyeknek egyes paragrafusai a felnőttoktatásra is vonatkoznak (pl. az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, az 1993. évi LXXVI. törvény a szakképzésről). Várhatóan talán 1997-ben elfogadásra kerül a Közhasznú Magánszervezetekről Szóló (non-profit) Törvény, amely kedvezően befolyásolhatja majd a felnőttoktatás, közművelődés anyagi feltételrendszerét.

E leírászerű felsorolásból is látszik, hogy nagyon sok minden történt pozitív és negatív értelemben egyaránt. A jelentés nem kért tőlünk elemzéseket, minősítő megjegyzéseket, azonban úgy vélem, hogy e konferencián meg kell kísérelnünk néhány elemző észrevételt is tenni.

Talán az előzőekből már kitűnt, hogy a magyar felnőttoktatás fejlődésének képe meglehetősen félszalagra sikeredett. Ez azonban nem róható fel a szerzők hibájául, hiszen ők csak a valóságot próbálták meg leírni. Az elmúlt időszak története a szakképzés, az átképzés, a szakképző magánvállalkozás, a piacosodás sikertörténete. S ez így is van rendjén, hiszen a magyar gazdaság szerkezetváltásával párhuzamosan meg kell történnie a szakmasztruktúra átalakulásának is. (A szakképzés ilyen mértékű dominanciája a 70-es évek nyugat-németországi felnőttoktatását jellemezte.) Anélkül, hogy ünneprontó akarnék lenni, csupán jelezni szeretnék néhány problémát, amely talán a továbbiakban mélyen elemzésre szorul.

Úgy vélem, hogy az ezredforduló előtt a magyar felnőttoktatásnak két nagy kihívással kell szembenéznie. Az egyik a foglalkoztatási, szociális gondok mentén szerveződő, míg a másik a helyi, a regionális, a nemzeti és a globális társadalmi problémák mentén szerveződő kihívás. Az eddigi eltelő időszak azt mutatja, hogy a piacosodás kibontakoztatásával az első problémahalmaz egy részét sikerült megoldanunk. Hiszen ez a piac sok vonatkozásában még mindig a „kvázi piac” jegeit hordozza, mert a potenciális szereplői között még mindig adminisztratív korlátok húzódnak, mert döntő többségükben még mindig egy központ köré rendeződnek, mert nem tudják kiszorítani a pályáról a kontárokot, de leginkább azért, mert nem alakultak ki azok a mechanizmusok, amelyekkel a képzésre, átképzésre leginkább rászorulókat elérhetnék. Tehát fennáll annak a veszélye, hogy az eddig oly dinamikus fejlődés megakad, mert a bevonandók körének szélesítésénél folyamatosan beleütköznek az általános műveltség hiányába.

Az Európai integráció, a magyar társadalom modernizációja, de a gazdaság növekedési pályára állítása is

egyre inkább megkívánja, hogy széleskörű általános műveltséggel, kommunikációképes tudással rendelkező, jó szakemberek alkossák a társadalmat. Ehhez azonban a felnőttoktatás valamennyi szereplőjének ki kell lépnie az eddig épített szekértáborokból és meg kell keresnie az együttműködés lehetőségeit. Közös érdekük lehet a piac bővítése során növekvő költségek megosztása, az extenzív növekedés fenntartása.

Természetesen ehhez át kell alakulnia az iskola-rendszerű felnőttoktatás és a közművelődés intézmény-rendszerének is. *Meg kell keresniük a leghatékonyabb, rugalmas oktatási, képzési formákat és tartalmakat, és rendelkezniük kell azokkal a jogszabványokkal, amelyek révén bekapcsolódhatnak az együttműködésbe.*

Jól segíthetné e folyamat koordinálását egy olyan felnőttoktatási intézet felállítása, amely az eddig elért eredmények dokumentálásával, feldolgozásával, kutatások indításával, információs szolgáltatással tájékoztatná, orientálná a felnőttoktatás szereplőit. E lépés megtételét szükségessé teszi az a tény is, hogy nem létezik a felnőttoktatás-képzés egészére kiterjedő adatszolgáltatási rendszer, és ezért az egyre színesebbé és bonyolultabbá váló felnőttoktatásról egyre kevésbé nyerhetünk teljes képet.

A felnőttoktatás szakképzésen kívüli jogi környezete nem inspirálja sem a tanulókat, sem az intézményeket arra, hogy megfeleljenek az új kihívásoknak. Rendezerlen a tanulás formális és informális módjainak menőségbiztosítása, a végzettségek egyenértékűségének elismerése, az időszerkezetek átalakításának támogatása és a finanszírozás rendszere. Éppen ezért úgy vélem, hogy már középtávon szükség lesz egy Humán Erőforrás Fejlesztési vagy Felnőttoktatási Törvény megalkotására, amely végre rendezett kereteket teremt a magyar felnőttoktatás számára, és amely így – reményeink szerint – teljesítheti a Hamburgban rendezendő V. Felnőttoktatási Világkonferencia jelmondatát, amely így szól: „A felnőttkori tanulás kulcs a XXI. századhoz.”

